

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

KREDİT RESURSLARININ CƏLBEDİCİLİYİNİN VƏ SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

İxtisas: 5308.01 – “Ümumi iqtisadiyyat”

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: **Pərvin Hüseyn oğlu İdrisli**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2025

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Eldar Rza oğlu İbrahimov

Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Sərvər Alcan oğlu Abbasov

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İbrahim Qədim oğlu Quliyev

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Vüqar Ələvsət oğlu Nəzərov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Kooperasiya Universiteti və Bakı Biznes Universitetinin ED 2.46 Birgə Dissertasiya şurası

Birgə Dissertasiya şurasının
sədri

AMEA-nın həqiqi üzvü,
iqtisad elmləri doktoru, professor
Ziyad Əliabbas oğlu Səmədzadə

Birgə Dissertasiya şurasının
elmi katibi

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent
Samirə Yaşar qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri:

iqtisad elmləri doktoru
Elşən Əli oğlu İbrahimov

İŞİN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi: Qloballaşmanın genişlənməsi milli iqtisadiyyatın strukturuna və iqtisadi artıma ciddi şəkildə təsir göstərməklə rəqabətin inkişafının stimullaşdırılmasını, iqtisadiyyatın müxtəlif sferalarında sosial baxımdan faydalı funksiyaların yerinə yetirilməsini tələb edir. Bu baxımdan istehlakçı tələbinin dəyişməsinə və bazar konyunkturadakı dəyişikliklərə daha həssas sahələrin ətraf mühit şəraitinə uyğunlaşmalarının çevikliyi, onların işgüzarlıq fəaliyyətini və qabiliyyətini təmin edir. Hazırda iqtisadi sistemə müvəqqəti sərbəst vəsaitlərin cəlb edilməsi və yerləşdirilməsi problemləri aktual olaraq qalır.

İqtisadiyyatın müxtəlif sferalarında fəaliyyət göstərən subyektlərin yalnız öz resursları hesabına inkişafının qeyri-mümkünlüyü, ilk növbədə müəyyən məhdudiyyətlərlə əlaqədardır. Eyni zamanda, iqtisadi fəaliyyət sahələrinin dayanıqlı inkişafı əlavə resurslar tələb edir. Ona görə də kənar maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsi, o cümlədən iqtisadiyyatın kredit resursları ilə təmin edilməsi müasir şəraitdə ən vacib məsələlərdən hesab edilir. İqtisadi inkişaf səviyyəsinə və əhalinin yaşayış səviyyəsinə görə regionların diferensiallaşması şəraitində subyektlərin borc vəsaitindən istifadə etməsi məsələsi, iqtisadi inkişafı şərtləndirən başlıca amillərdəndir. Bu kontekstdə bank və iqtisadiyyatın real sektorları arasında qarşılıqlı əlaqə, onların rəqabət üstünlüklərinin təmin edilməsi və inkişafının stimullaşdırılması zərurətə çevrilir. Ümumiyyətlə, iqtisadiyyatın ehtiyaclarına cavab verməklə səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərən bank sistemi dövlətin iqtisadi müstəqilliyinin, təhlükəsizliyinin və dayanıqlı inkişafının ən mühüm amilidir.

Kredit mexanizmi bütövlükdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri, eyni zamanda regional və subyektlər səviyyəsində təkrar istehsal prosesinin formalaşmasında əsas rol oynayır. Məlum olduğu kimi, kredit mexanizminin səmərəli fəaliyyəti üçün istehsal sferası ilə yanaşı, maliyyə və ödəniş sistemlərinin sabitləşməsi makroiqtisadi şərtlər sırasındadır. Belə vəziyyət kapital qoyuluşu risklərini azaltmaqla bazar kreditləşməsi mexanizminin inkişafının da əsasını təşkil edir. Müasir kreditləşmə sistemi, eyni zamanda kapitalın və

müxtəlif pul fondlarının hərəkətinə xidmət edir, pul kapitalının kredit resursuna çevrilməsini təmin edir və kreditorlar arasında münasibətləri ifadə edir. Kreditləşmə sisteminin köməyi ilə hüquqi və fiziki şəxslərin və dövlətin sərbəst pul kapitalı və gəlirləri toplanır, kredit resursu şəklində müəyyən faizlə müvəqqəti istifadəyə verilir. Kreditlər sayəsində iqtisadi və şəxsi ehtiyacların ödənilməsi ilə bağlı vaxt itkisi azaldılır və ya aradan qaldırılır.

Kredit, iqtisadi əməliyyatın bir növü kimi, mübadilə sferasında yaranır. Onun iqtisadi əsasını vəsaitlərin dövriyyəsi təşkil edir. Kreditə ehtiyac, təkrar istehsal prosesində kapitalın tədavülü və dövriyyəsi qanunları ilə müəyyən edilir. Eyni zamanda kreditin potensial imkanını iqtisadi reallığa çevirmək üçün borc verənlə borcalanın maraqlarının üst-üstə düşməsi, iqtisadi əlaqələrdən və kredit müqaviləsinin predmetindən irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə təminat verən kredit əməliyyatı subyektlərinin hüquqi baxımdan müstəqilliyi kimi mühüm şərtlərin formalaşması da vacibdir. Həmçinin kreditləşmə sahəsində bank və onun müştəriləri arasında qarşılıqlı əlaqə prosesini yeni müstəvidə qurmaq, kreditlərin əlçatanlığını təmin etmək hazırda iqtisadi siyasətdə prioritet məsələlərindəndir. Bu baxımdan *bank kreditlərinin əlçatanlığını təmin edəcək real işlək mexanizmlər, bank kreditlərinin təminatı məsələləri*” Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlərdə təsbit edilmişdir¹. Həmçinin “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə *“bank sektorunun maliyyə dayanıqlılığının və rəqabət qabiliyyətinin artırılması, resursların daha səmərəli istifadəsi”*² öz əksini tapır.

İqtisadiyyatın müəyyən bir seqmentində kreditlərin verilməsində ardıcılıq və qarşılıqlı əlaqə mexanizminin yaradılması, kredit sektorunun kredit fəaliyyətinə ümumi yanaşmalarla uyğunluğunu tələb edir, eləcə də kreditləşmə sisteminin formalaşmasının metodoloji əsası onun fundamental prinsiplərinin, bankların bu fəaliyyət sahəsində təcrübəsinin nəzəri və praktiki cəhətdən öyrənilməsini önə çəkir.

---

¹ Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı.

² Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı.

Hazırda iqtisadi artım amili kimi kreditləşmə mexanizminin səmərəli şəkildə fəaliyyəti və iqtisadi münasibətlər sistemində onun rolunun araşdırılması makro və mikro səviyyədə tədqiqatçıların diqqətində olan problemlərdəndir. Bu istiqamətdə Azərbaycanda Z.Ə.Səmədzadə, E.A.Quliyev, B.X.Ataşov, S.M.Məmmədov, Z.F.Məmmədov, E.R.İbrahimov, T.Z.Vəliyev, M.M.Sadıqov, M.M.Bağirov, M.C.Hüseynov, M.X.Həsənli, N.M.İmanov, E.Ə.İbrahimov, E.B.Məmmədova, Y.Ə.Məmmədov, X.Ə.Hüseynov, N.A.Novruzov R.A.Bəşirov, N.R.Quliyev və digərləri geniş araşdırmalar aparmışlar.

Klassik iqtisadi nəzəriyyə çərçivəsində kredit və səmərəlilik məsələlərinin öyrənilməsinə töhfə verənlər sırasında A.Qan, C.Keyne, F.Nayt, J.Sey, Y.Şumpeter, İ.Fişer və başqalarını qeyd etmək olar. Mikro səviyyədə bu problemlər bank və maliyyə bazarları nəzəriyyəsində E.Rid, E.Rode, P.Rouz, L.Harris və s. tərəfindən öyrənilmişdir.

Mövcud konseptual yanaşmaların ümumi müddəalarını iqtisadiyyatın real sektorunun inkişafını stimullaşdırmaq üçün kredit mexanizmindən istifadənin zəruriliyi təşkil edir. Lakin mövcud institusional mühitdə kreditləşdirmənin cəlbediciliyi və stimullaşdırılmasının konkret mexanizmləri, kredit münasibətlərinin inkişaf istiqamətləri kifayət qədər öyrənilməmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiya işinin tədqiqat obyektı ölkə iqtisadiyyatı və onun sahələri müəyyən edilmişdir. Tədqiqatın predmetini iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə kredit resurslarının cəlb edilməsi və onun səmərəliliyi məsələləri ilə əlaqədar iqtisadi münasibətlər, üsul və vasitələr təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədini kredit resurslarının formalaşmasının və səmərəliliyinin nəzəri-metodoloji aspektlərini araşdırmaqla, həmçinin iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində kredit resurslarından istifadə səviyyəsini təhlil etməklə kredit resurslarının cəlbediciliyinin yaxşılaşdırılması və səmərəliliyinin yüksəldilməsi perspektivlərini müəyyənləşdirməkdən, bununla bağlı təklif və tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir. Bu istiqamətdə aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- kredit resurslarının formalaşmasının elmi-nəzəri aspektlərinin ümumiləşdirilməsi;

- kredit resurslarının səmərəliliyi ilə bağlı metodoloji yanaşmaların təhlil edilməsi və ümumiləşdirilməsi;
- kredit resurslarının cəlbediciliyi mühitinin formalaşması şərtlərinin müəyyən edilməsi;
- kredit resurslarından istifadə səviyyəsinin təhlili;
- kredit resurslarından istifadənin səmərəliliyinin araşdırılması;
- kredit resurslarının cəlbediciliyinin və ona təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi;
- kredit resurslarının cəlbediciliyinin yaxşılaşdırılması istiqamətlərinin səciyyələndirilməsi;
- kredit resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- kredit resurslarından istifadədə beynəlxalq təcrübədən istifadə imkanlarının aşkara çıxarılması və bu istiqamətdə təklif və tövsiyələrin hazırlanması.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işində mövcud problemlərin araşdırılması məqsədilə analiz, sintez, iqtisadi-statistik, analitik təhlil, müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar aşağıdakılardır:

- kredit resurslarının formalaşması ilə bağlı elmi-nəzəri baxışların və kredit resurslarının səmərəliliyini müəyyən edən metodoloji yanaşmaların ümumiləşdirilməsi zəruridir;
- kredit mühitinin formalaşması şərtlərinin və kredit resurslarının cəlbediciliyinin əsas aspektlərinin müəyyən edilməsinə ehtiyac var;
- kredit resurslarından istifadə səviyyəsinə təsir edən amillərin və onlar arasındakı əlaqənin müəyyən edilməsi vacibdir;
- kredit resurslarından istifadənin səmərəliliyini xarakterizə edən göstəricilər əsasında əldə edilən nəticələrin qiymətləndirilməsi əsas məsələlərdəndir;
- kredit resurslarının cəlbediciliyi ilə bağlı mövcud vəziyyətin və ona təsir edən amillərin təhlili əsasında kredit resurslarının əldə edilməsi şərtləri, kreditlərin cəlbediciliyi mühiti və kredit resurslarından istifadənin səmərəliliyi arasındakı əlaqənin

müəyyən edilməsi dövrün tələbidir;

- kredit resurslarının cəlbediciliyinin yaxşılaşdırılması istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, bu sahədə dövlət siyasətinin prioritetlərinin ümumiləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir;
- makro və mikro səviyyədə kredit resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərinin və bu aspektdə beynəlxalq təcrübədən istifadə imkanlarının tədqiq edilməsinə ehtiyac var.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

- kredit resurslarının formalaşdırılmasının elmi-nəzəri əsaslarının işlənilməsində kreditləşmə mexanizminin inkişaf xüsusiyyətləri, o cümlədən mövcud ehtiyatlardan istifadənin intensivliyi, kredit təklifinin tələbə uyğun şəkildə optimallaşdırılmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır;
- istehlakçıların tələbatı nəzərə alınmaqla kredit resurslarının səmərəliliyi və kredit mühitinin formalaşması şərtləri, həmçinin kredit resurslarının cəlbediciliyinin əsas aspektləri müəyyən edilmişdir;
- kredit resurslarından istifadə səviyyəsinin və kreditlərdən istifadənin səmərəliliyini xarakterizə edən göstəricilərin təhlili əsasında onlara təsir edən amillər arasındakı əlaqə müəyyən edilmişdir;
- kredit resurslarının cəlbediciliyi ilə bağlı mövcud vəziyyətin təhlili əsasında kreditlərin əldə edilməsi şərtlərinin və kreditlərin cəlbediciliyinin ondan istifadənin səmərəliliyinə təsiri müəyyən edilmişdir;
- beynəlxalq təcrübədən istifadə imkanları nəzərə alınmaqla kredit resurslarının cəlbediciliyinin yaxşılaşdırılması və kredit resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üzrə prioritetlər işlənilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti, makro və mikro səviyyədə kredit resurslarının formalaşmasının nəzəri-metodoloji müddələrinin elmi cəhətdən əsaslandırılmasından ibarətdir. Bu sahədə, xüsusilə bank

strukturlarının maliyyə dayanıqlığı və kredit cəlbediciliyi ilə bağlı konseptual yanaşmalar, iqtisadi şərtlərlə və tədqiqatın nəzəri aspektləri ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan müəyyən edilən elmi-nəzəri müddəalar iqtisadi fəaliyyət sahələrinin və subyektlərin kreditləşmə mexanizminin inkişafında mühüm strategiya kimi qəbul edilə bilər. Dissertasiya tədqiqatının əsas elmi müddəaları və nəticələri, həmçinin kredit resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin təmin edilməsinə dair tədqiqatlar üçün nəzəri və metodoloji əsas rolunu oynaya bilər.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti bank strukturlarının kredit cəlbediciliyinin yaxşılaşdırılması istiqamətində hazırlanan təkliflərlə, həmin təkliflərin kredit resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi imkanlarının aşkar edilməsindəki rolu ilə xarakterizə olunur. Əldə edilmiş nəticələr və irəli sürülən təkliflərdən bank subyektlərinin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi və kredit cəlbediciliyi strategiyasının formalaşdırılmasında və təkmilləşdirilməsində də istifadə edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi: Tədqiqatın əsas müddəaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi nüfuzlu beynəlxalq və respublika səviyyəli jurnallarda, həmçinin konfrans materiallarında dərc olunmuş 3 tezisdə (1-i xaricdə olmaqla) və 6 məqalədə (1-i xaricdə olmaqla) öz əksini tapmışdır. Çap olunmuş elmi əsərlər sırasında “Kredit resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri” (Mingəçevir, 2022), “Перспективы обеспечения доступности кредитных ресурсов” (Berlin, 2023), “Kredit resurslarına tələbin formalaşmasını şərtləndirən amillər” (Gəncə, 2024) adlı tezisləri, həmçinin “Kredit resurslarının formalaşması siyasəti və ona təsir edən amillər” (Gəncə 2020), “Kredit resurslarının cəlbediciliyinin təmin olunmasının zəruriliyi” (Gəncə 2021), “Критерии оценки эффективности механизма кредитования” (Москва, 2022), “Kredit resursları maliyyə təminatının və sabitliyinin əsas vasitələrindən biri kimi” (Bakı, 2023), “Bank sektorunda rəqabətin kredit münasibətlərinin səmərəliliyinə təsiri” (Gəncə, 2023), “Müasir bank sisteminin inkişaf perspektivləri” (Bakı, 2024) adlı məqalələri göstərmək olar.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi, giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı ilə 233520 işarədən ibarətdir. Giriş 11750 işarə, I fəsil 61003 işarə, II fəsil 52314 işarə, III fəsil 74109 işarə, nəticə 7400 işarə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı 15384 işarə təşkil edir. Tədqiqat işində 14 cədvəl, 3 qrafik, 2 diaqram, 1 şəkil verilmiş, istifadə edilən ədəbiyyat siyahısında 131 adda mənbə göstərilmişdir. Dissertasiya işi şəkillər, cədvəllər, qrafik və ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla 206576 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQAT İŞİNİN QISA MƏZMUNU

Dissertasiya işinin **giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodları səciyyələndirilmiş, müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar şərh edilmiş, işin elmi yenilikləri, nəzəri-praktiki əhəmiyyəti və aprobeiasyası öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin **“Kredit resurslarının formalaşmasının və səmərəliliyinin nəzəri-metodoloji məsələləri”** adlı birinci fəslində kredit resursları, onların formalaşması mexanizmi ilə bağlı nəzəriyyələr, kredit resurslarının səmərəliliyinin metodoloji aspektləri, kredit resurslarının cəlbəediciliyinin və əlçatanlığının təmin olunması şərtləri şərh edilmişdir.

Bazar münasibətlərinin inkişafı sahibkarlıq subyektlərinin, fiziki şəxslər və banklar arasında kredit münasibətlərinin inkişafı probleminin əhəmiyyətini əsaslı şəkildə ortaya qoyur. İqtisadi proseslərin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq hazırda daha çox hüquqi və fiziki şəxslərin öz fəaliyyətlərini həyata keçirmək və mənfəət əldə etmək üçün borc vəsaitləri cəlb etmək ehtiyacı yaranır. Bu baxımdan müxtəlif iqtisadi subyektlərin dövriyyə kapitalına olan tələbi, daha çox kredit müqaviləsi çərçivəsində bank krediti hesabına reallaşdırılır.

Bankların kredit fəaliyyəti onları bank olmayan təşkilatlardan fərqləndirən əsas meyarlardan biridir. Dünya təcrübəsində bankların mənfəətinin əhəmiyyətli bir hissəsi kredit verməklə bağlıdır. Kredit

prosesi, müəyyən ardıcılıqla təşkil edilən və bank tərəfindən kredit münasibətlərinin həyata keçirilməsi üçün qəbul edilmiş metodlardan ibarətdir. Bu prosesdə maliyyə sistemindəki vəsaitlərin yenidən bölgüsü baş verir.

Kredit geniş təkrar istehsalın başlıca şərtlərindən olduğundan kredit münasibətlərinin istehsalın inkişafını stimullaşdıran vasitə kimi rolunun güclənməsi özünü müxtəlif aspektlərdə göstərir. Kredit vermə prosesi ilə banklar bazar münasibətlərinin formalaşmasında, istehsalın səmərəliliyinin yüksəlməsində, iqtisadiyyatının maliyyə resurslarına tələbinin ödənilməsində bilavasitə iştirak edir. Kreditlər vasitəsilə banklar həmçinin, elmi və texniki səviyyəsinin artırılmasına, yeni yüksək səmərəli məhsul növləri istehsalının stimullaşdırılmasına, əhaliyə müxtəlif xidmətlərin göstərilməsinə, istehsal və ixracla əlaqəli fəaliyyətlərin genişlənməsinə öz töhfəsini verir. Kreditlərin əhəmiyyəti bazar strukturlarının formalaşmasında, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsində, ticarət və satınalma əməliyyatlarının artmasında oynadığı rolla da xarakterizə olunur.

Kreditlərlə bağlı nəzəriyyələr uzun inkişaf yolu keçmişdir, hər bir inkişaf mərhələsində kreditin iqtisadiyyatda mahiyyəti və rolu məsələsi aktuallığını qorumuşdur. Kreditlərin formalaşması ilə bağlı iki nəzəriyyə üstünlük təşkil edir: naturalist və kapitalyaradıcı nəzəriyyələr. Onların məzmununu ümumi şəkildə aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

- kreditin obyektii təbii məhsullardır, yəni kredit maddi dəyərlərin yenidən bölüşdürülməsini həyata keçirir, banklar isə yalnız vasitəçilərdir. Naturalist kredit nəzəriyyəsinin əsasını kreditin real kapital yaratmaması təşkil edir;

- kredit iqtisadiyyatda həlledici rol oynayır, mənfəət gətirir və məhsuldar kapitaldır, eyni zamanda cəmiyyətin iqtisadi inkişafını müəyyənləşdirir. Bu yanaşmanın əsasını kapitalın yaradılması nəzəriyyəsi təşkil edir.

Göstərilənlərə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, kredit münasibətlərinin inkişafında müvafiq nəzəriyyələrə əsaslanaraq onun yerinə yetirdiyi funksiyalara, prinsiplərə və kredit qanunlarına xüsusi önəm verilməlidir.

Bankların sistemli şəkildə və iqtisadi cəhətdən səmərəli fəaliyyət

göstərməsi onların resurs potensialının vəziyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Kifayət səviyyədə mənbənin olmaması, bankların cari və uzunmüddətli fəaliyyətini çətinləşdirərək tənzimləmə şərtlərini yerinə yetirmələrinə mane olur. Bu o deməkdir ki, bankların resurs potensialı müxtəlif və ziddiyyətli şərtlər şəraitində belə kredit funksiyalarının yerinə yetirilməsini təmin etməkdə əsas rolunu oynayır. Qeyd edilənlər onu göstərir ki, kredit resurslarının formalaşması və ondan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi daim aktuallığını qoruyur. Kredit resurslarından istifadənin səmərəliliyi kredit fəaliyyətləri üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və kredit resursları potensialının qiymətləndirilməsində əsas rol oynamaqla bankların bazardakı mövqelərini müəyyənləşdirməyə imkan yaradır. Bankların kredit vermək imkanlarını müəyyənləşdirmək və qiymətləndirmək məqsəd və vəzifələrin bazar prinsiplərinə uyğunlaşdırılmasını, banklarının davamlı inkişafı üçün strategiyaların hazırlanmasını təmin edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bankların böyük əksəriyyəti müştərilərinə maliyyə vəziyyətini yaxşılaşdırmaq, uzunmüddətli fəaliyyətlərini davam və inkişaf etdirmək, optimal maliyyə tənzimləməsi təklif etmək və borcalanların investisiya layihələrinin həyata keçirilməsini qiymətləndirmək üçün zəruri dəstək göstərməyi əsas hədəflərdən biri kimi müəyyənləşdirir. Ona görə təcrübədə banklar, kredit məhsullarını bir-birləri ilə ayrılmaz şəkildə əlaqələndirmədən fəaliyyətlərini qurmaqda maraqlı olmur.

Göstərilənlərdən məlum olur ki, kredit mexanizminin təfsirində onun cəlbədiciyinə və əlçatanlığına vurğunun aratırılması vacibdir, çünki təbiətinə görə kreditin təyinatı və istifadəsi imkanlarının yaxşılaşdırılması onun səmərəliliyinin əsas şərtlərindəndir. Borcalanın kredit qabiliyyətinin təhlilinin səthi, formal xarakter aldığı şəraitdə cəlbədici və əlçatanlıq kimi mühüm məsələlər kölgədə qalır. Bu baxımdan bankların müştərilərlə qarşılıqlı əlaqələri kredit məhsullarına uyğun olan sabit, dayanıqlı və etibarlı münasibətlərin qurulmasına əsaslanmalıdır.

İkinci fəsildə - **“İqtisadi sferalarda kredit resurslarından istifadənin mövcud vəziyyəti və iqtisadi səmərəliliyi”** - iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının dinamikası, iqtisadi artım və

kredit resurslarından istifadə arasında əlaqə, kreditləşmə mexanizminin effektivliyi və onun qiymətləndirilməsi meyarları, kredit resurslarına tələbin formalaşmasına təsir edən amillər qiymətləndirilir.

İqtisadiyyatın davamlı artımını təmin etməklə onun dünya bazarlarından asılılığını azaltmaq, bütövlükdə qlobal iqtisadiyyat çərçivəsində daha səmərəli fəaliyyət göstərmək üçün zəruri tədbirlər həyata keçirmədən mümkün deyil. Göstərilən istiqamətdə ölkə iqtisadiyyatının qarşısında kifayət qədər mürəkkəb vəzifələr durur ki, onlardan ən başlıcası sabit inkişaf üçün zəruri şəraitin formalaşdırılmasıdır. Bu baxımdan ölkə iqtisadiyyatının və onun ayrı-ayrı sahələrinin modernləşdirilməsi, real sektorun struktur yenidən qurulması, innovasiya proseslərinin aktivləşdirilməsi maliyyə sektorunun inkişafının intensivləşdirilməsini tələb edir. Müasir iqtisadiyyatda geniş təkrar istehsalın zəruri şərtlərindən biri iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarının, həmçinin təsərrüfat subyektlərinin zəruri vəsaitlərlə təmin edilməsi, maliyyə resursları və real kapital arasında səmərəli qarşılıqlı əlaqə sisteminin mövcudluğudur. Beləliklə, maliyyə sektorunun investisiya prosesinə cəlb edilməsi iqtisadiyyatın sahələrinin ümumi vəziyyətinə və istehsalın dinamikasına əhəmiyyətli stabilləşdirici təsir göstərir, subyektlərin pul vəsaitlərinin hərəkətində baş verən dalğalanmaları tənzimləməyə imkan verir. Kredit resurslarından istifadə bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Araşdırmalar göstərir ki, ölkə daxilində iqtisadi resursların səmərəli şəkildə yerləşdirilməsi, ilk növbədə maliyyə vəsaitinə, o cümlədən kreditə olan tələbin formalaşması hesabına təmin edilir. Həmçinin bank maliyyələşdirməsinə əsaslanan iqtisadiyyatın qısa və ortamüddətli perspektivdə tənzimlənməsi daha çox imkanlara malik olur. Maliyyə-bank sektorunun inkişafı ilə iqtisadi artım arasındakı əlaqənin nəticələri onun müsbət mahiyyətindən danışmağa imkan verir.

İqtisadi artımın əsas göstəricilərindən biri ümumi daxili məhsuldur (ÜDM). ÜDM-in səviyyəsi kredit resurslarına olan tələbatın müəyyən edilməsində əsaslı rol oynayır. Bu baxımdan iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə ÜDM istehsalının dinamikası göstərir ki, son 5 ildə, yəni 2019-cu illə müqayisədə 2023-cü ildə əksər

sahələr üzrə artım baş vermişdir: kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda 46,1%, mədənçıxarma sənayesində 42,4%, emal sənayesində 73,5%, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatında 61,3%, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalında 85,8%, tikinti sahəsində 24,6%, ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmirində 50,7%, nəqliyyat və anbar təsərrüfatında 56,9%, informasiya və rabitədə 46,1%, maliyyə və sığorta fəaliyyətində 58,2%, daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlarda 58,2%, peşə, elmi və texniki fəaliyyətdə 61,1%, inzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsində 67%, dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminatda 98,5%, təhsildə 63,9%, əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsində 90,4%, istirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində 66,1%, digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsində 52,3%, cəmi fəaliyyət növləri isə 50% artmışdır (cədvəl 1).

Cədvəl 1

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə ümumi daxili məhsul istehsalı, cari qiymətlərlə, milyon manatla

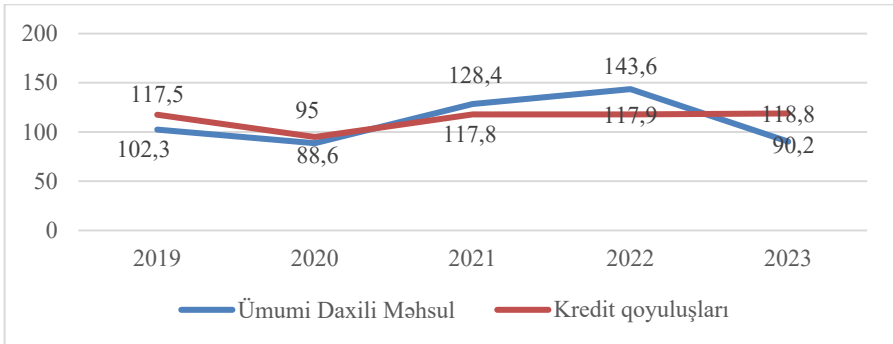
İqtisadi fəaliyyət növləri	2019	2020	2021	2022	2023
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	4664,2	4891,0	5456,8	6376,3	6815,6
Mədənçıxarma sənayesi	28846,8	19248,2	31931,1	60263	41082,2
Emal sənayesi	4097,8	4428,4	6337,1	6699,1	7107,8
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	791,7	890,2	1018,1	1203,6	1291,3
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	149,6	165,8	211,3	269,0	277,9
Tikinti	6098,8	5718,5	5470,9	6471,6	7600,4
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	8185,9	8366,5	9422,2	11027,4	12332,8
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	4867,1	5174,5	6397,0	8041,9	7637,0

Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iasə	1980,2	829,2	1163,9	2115,2	2684,5
İnformasiya və rabitə	1472,2	1538,7	1632,5	1885,6	2151,4
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	1502,2	1485,4	1639,1	2274,3	2376,0
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	2401,2	2422,1	2672,0	2786,0	3798,2
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	1272,8	1220,5	1348,4	1432,3	2051,1
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	482,0	556,0	577,3	739,6	804,8
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	2482,5	2898,2	3197,2	3964,1	4927,1
Təhsil	2391,8	2693,5	2964,1	3521,1	3920,8
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	1417,9	1904,8	2101,3	2506,3	2699,0
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	574,4	518,4	541,1	1105,3	954,3
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	854,6	779,8	932,1	1278,7	1301,6
Fəaliyyət növləri üzrə cəmi	74533,7	65729,7	85013,5	123960,4	111813,8

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Göstərilənlər belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, kreditləşmənin həcmi ilə əsas makroiqtisadi göstəricilər arasında ciddi əlaqə mövcud olduqda, kreditləşmənin iqtisadi artıma təsir səviyyəsi artmış olur. Bu, öz növbəsində, kreditləşmə ilə iqtisadi sistemin sferaları arasında qarşılıqlı əlaqənin mövcudluğunu təsdiq edir. Bu çərçivədə ümumi daxili məhsulun və iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının əvvəlki illə müqayisədə dinamikasına nəzər saldıqda məlum olur ki, 2022-ci illə müqayisədə 2023-cü ildə iqtisadiyyata kredit qoyuluşu 18,8 faiz artdığı halda, ümumi daxili məhsul 9,8 faiz azalmışdır. Lakin 2022-ci

ilə qədər bu dinamika mütənasib şəkildə baş verdiyi halda 2023-cü ildə fərqli olmuşdur (qrafik 1).

Qrafik 1. Ümumi daxili məhsulun və iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının dinamikası, əvvəlki illə müqayisədə, faizlə

İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının kredit təşkilatları üzrə strukturuna nəzər saldıqda məlum olur ki, cəmi kredit qoyuluşlarında özəl banklar daha yüksək xüsusi çəkiyə malik olmuşdur. Belə ki, 2019-cu ildə özəl banklar tərəfindən ayrılan kreditlərin xüsusi çəkisi 80,7-73,8% arasında dəyişmişdir. Dövlət banklarının kredit qoyuluşlarında xüsusi çəkisi təhlilin aparıldığı illərdə 16,7-22,9% səviyyəsində olmuşdur. Qeyri-bank kredit təşkilatlarının payı 2,6-3,3% səviyyəsində qeydə alınmışdır. İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının kredit təşkilatları üzrə dinamikasının təhlili nəticəsində məlum olur ki, 2019-cu illə müqayisədə 2023-cü ildə cəmi kredit qoyuluşları 56,7% artmışdır. Artım dövlət bankları üzrə 2,1 dəfə, özəl banklar üzrə 43,3%, qeyri-bank kredit təşkilatları üzrə isə 2 dəfə təşkil etmişdir (cədvəl 2).

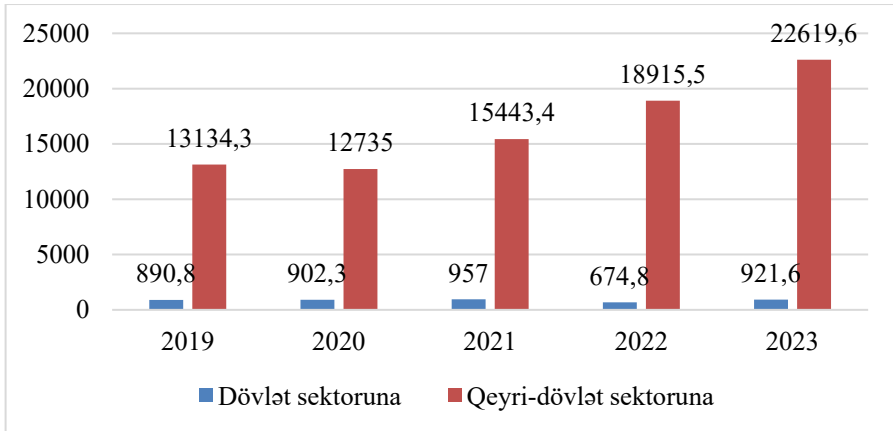
Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatına kredit qoyuluşlarının əksər hissəsi qeyri-dövlət sektorunun payına düşmüşdür. Belə ki, 2023-cü ildə qeyri-dövlət sektoruna 22619,6 mln. manat, dövlət sektoruna isə 921,6 mln. manat kredit qoyuluşu həyata keçirilmişdir. 2019-cu illə müqayisədə qeyri-dövlət sektorunda kredit qoyuluşları 72,2 faiz artdığı halda, dövlət sektorunda kredit qoyuluşları isə 3,5 faiz artmışdır (diaqram 1).

Cədvəl 2

İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının kredit təşkilatları üzrə strukturu, mln. man

İllər	Cəmi kredit qoyuluşları	Dövlət bankları		Özəl banklar		Qeyri-bank kredit təşkilatları	
		Cəmi	Xüsusi çəkisi,%	Cəmi	Xüsusi çəkisi,%	Cəmi	Xüsusi çəkisi,%
2019	15298,2	2561,5	16,7	12339,4	80,7	397,2	2,6
2020	14530,4	2776,5	19,1	11380,5	78,3	373,4	2,6
2021	17119,8	3333,0	19,5	13326,1	77,8	460,7	2,7
2022	20184,0	3852,3	19,1	15742,1	78,0	589,6	2,9
2023	23979,1	5496,2	22,9	17686,8	73,8	796,2	3,3
2019-cu illə müqayisədə 2023-cü ildə, %-lə	156,7	2,1 dəfə	X	143,3	X	2 dəfə	X

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Diaqram 1. Kredit qoyuluşunun sektorlar üzrə strukturu mln. manat

Qeyd edilənlər göstərir ki, rəqabətqabiliyyətli istehsalın həcmnin artırılmasında, elmi-texniki yeniliklərin – innovasiyaların istehsalata

cəlb edilməsində və ərzəq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında əsaslı rol kredit resurslarının üzərinə düşür. Bu işə ayrılan vəsaitlərin həcmi ilə kredit resurslarına tələbat arasındakı uyğunluğun təmin edilməsini və effektiv kredit siyasətinin həyata keçirilməsini tələb edir.

Kredit qoyuluşlarını və kreditləşmənin təşkilini özündə ehtiva edən kreditləşmə mexanizmi kredit siyasətində effektivlik problemini aktual məsələlərdən biri kimi önə çəkir. Kreditləşmə mexanizminin effektivliyi kredit resursları ilə maliyyələşdirmə prosesinin nəticəsini, məqsədini və kreditin iqtisadi subyektlərin inkişafındakı rolunu müəyyən edir. Kreditin sahələrin və subyektlərin fəaliyyətindəki rolu təkcə onun təyinatını deyil, həm də kreditin istiqaməti üzrə daha səmərəli nəticələrə nail olmaq üçün ən uyğun variantın seçilməsini nəzərdə tutur. Bu mənada kreditləşmə mexanizminin effektivliyinin təhlili ən mühüm məsələlərdən hesab olunur. Kreditləşmə mexanizminin effektivliyi kredit qoyuluşlarının və kredit resurslarından istifadənin son nəticəsidir.

Kredit mexanizmi o zaman effektiv hesab edilir ki, kredit qoyuluşları və kreditləşmənin təşkili qarşıya qoyulan məqsədə nail olmağı daha çox təmin edir. Belə məqsədlər aşağıdakılarla müəyyən edilir: iş yerlərinin saxlanılması və yenilərinin yaradılması, büdcənin gücləndirilməsi, iqtisadiyyatın strateji əhəmiyyətli sahələrinin inkişafı, biznesin inkişaf etdirilməsi, ixrac həcmnin artırılması, sosial əhəmiyyətli məhsulların istehsalı və s. Bu yanaşma müəyyən olunmuş məqsədlərin ölkə səviyyəsində əhəmiyyətini göstərir, əks halda kreditləşmə mexanizminin məqsədlərinə çatma səviyyəsini və müvafiq olaraq onun effektivliyini müəyyən etmək çətinləşir. Bu baxımdan bank sektorunun mənfəət və zərərinin təhlili göstərir ki, 2019-cu illə müqayisədə 2023-cü ildə, faiz və gəlirlərin növləri üzrə 81,7%, kreditlər üzrə faizlər 81%, hesablanmış faizlər üzrə yaradılmış məqsədli ehtiyatlar 1,8%, faiz və onlara bağlı xərclər 53,2 faiz, o cümlədən depozitlər üzrə faizlər 60%, xalis gəlir 96,1 %, qeyri faiz gəlirləri 89,1%, qeyri-faiz xərcləri 93,8 %, əməliyyat mənfəəti 93,3 %, aktivlər üzrə mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün xüsusi ehtiyatın yaradılmasına ayrımlar 46,2%, vergilər ödənilənədək mənfəət 2 dəfə və xalis mənfəət 2 dəfə artmışdır. Müqayisə edilən dövrdə bank sektorunun digər gəlirləri isə 87,3 % azalmışdır (cədvəl 3).

Cədvəl 3

Bank sektorunun mənfəət və zərəri, mln. manat

Mənfəət və zərərlər maddələri	2019	2020	2021	2022	2023	2019-cu illə müqayisədə 2023-cü ildə, %-lə
1. Faiz və gəlirlərin növləri	1922,2	1920,5	2107,0	2738,8	3492,9	181,7
1.1 Kreditlər üzrə faizlər	1421,6	1519,5	1708,1	2194,4	2573,8	181,0
- hesablanmış faizlər üzrə yaradılmış məqsədli ehtiyatlar	44	59,9	31,1	40,5	44,8	101,8
2. Faiz və onlara bağlı xərclər	547,9	492,5	538,4	657,8	839,4	153,2
2.1 depozitlər üzrə faizlər	372,4	312,9	362,3	459,0	596	160,0
3. Xalis faiz gəliri (zərəri)	1330,3	1,368.1	1,537.5	2040,6	2608,7	196,1
4. Qeyri-faiz gəlirləri	723,7	672,1	876	1216	1368,2	189,1
5. Qeyri-faiz xərcləri	1205,0	1236,5	1470,7	1885,2	2335,7	193,8
6. Əməliyyat mənfəəti (zərəri)	849	803,7	942,8	1371,4	1641,2	193,3
7. Aktivlər üzrə mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün xüsusi ehtiyatın yaradılmasına ayırmalar (xərclər)	177,3	71	168,9	195,5	259,3	146,2
8. Digər gəlirlər (xərclər)	21,3	0,6	0,7	0,1	2,7	12,7
9. Vergilər ödənilənədək mənfəət (zərərlər)	693	733,3	774,6	1176,0	1384,6	2 dəfə
10. Xalis mənfəət (zərərlər)	536,9	567,8	609,0	914,5	1076,4	2 dəfə

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının Maliyyə sabitliyi hesabatının materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Beləliklə, kreditləşdirmə mexanizminin effektivliyinin qiymətləndirilməsi mexanizmi sərbəst pul vəsaitlərinin hərəkətinin monitorinqini sadələşdirir, kredit münasibətlərində subyektiv amillərin təsirini azaltmağa, kredit mexanizminin problemli elementlərini daha dəqiq müəyyən etməyə və kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün kompleks proqram tərtib etməyə imkan verir.

Bankların kapitallaşmasının artırılması, eləcə də resursların keyfiyyətinin və həcmnin azalması probleminin həlli bankların

fəaliyyətinin səmərəliliyinin əsas şərtləri kimi müəyyən edilir. Bank sektorunun kapital resurslarının dinamikası göstərir ki, 2019-cu illə müqayisədə 2023-cü ildə bankların xüsusi kapitalı 31,1% artmışdır. Ümumi ehtiyatlarda 48,3%, cəmi kapitalda 32,3% artım müşahidə olunur. Cəmi öhdəliklər və kapital resurslarında isə 43,8% artım qeydə alınmışdır. Cəmi kapitalda xüsusi kapitalın xüsusi çəkisinin daha yüksək olduğunu görmək mümkündür. Bu göstərici 2019-cu ildə 92,9%, 2020-ci ildə 93,3%, 2021-ci ildə 92,7% , 2022-ci ildə isə 92,6%, 2023-cü ildə isə 92,1% təşkil etmişdir. 2023-cü ildə cəmi aktivlərin 12,3%-i cəmi kapitalın, 87,7 faizi isə öhdəliklərin payına düşmüşdür (cədvəl 4).

Cədvəl 4

Bank sektorunun kapital resursları, mln. manat

Kapital	2019	2020	2021	2022	2023	2019-cu illə müqayisədə 2023-cü ildə, %-lə
Xüsusi kapital	4258,0	4382,9	4606,5	5207,6	5583,1	131,1
Ümumi ehtiyatlar	325,0	316,4	362,8	414,5	482,1	148,3
Cəmi kapital	4583,0	4699,2	4969,3	5622,1	6063,4	132,3
Cəmi öhdəliklər və kapital	32722,8	32055,3	38462,2	47054,9	49178,2	150,3

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının Maliyyə sabitliyi hesabatının materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Göstərilənlərə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, həm bank sektorunun kapital resursları, həm də aktivləri onların fəaliyyətinin effektivliyində əsaslı rol oynamaqla investisiya aktivliyini şərtləndirir. Bu isə təbii olaraq istehakçıların kreditlərə olan tələbinin ödənilməsində özünü biruzə verir. Həmçinin banklar və real sektorda fəaliyyət göstərən subyektlər arasında qarşılıqlı münasibətlərin inkişafı da məhz kapital resursları və aktivlərin həcmnin artmasını tələb edir.

Beləliklə, qeyd edilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, investisiya cəlbəediciliyini artırmaq üçün bank kreditləşməsindən istifadə etmək ən uğurlu mexanizmlərdəndir.

Üçüncü fəsil **“Kredit resurslarının cəlbəediciliyinin yaxşılaşdırılması və səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri”**nə

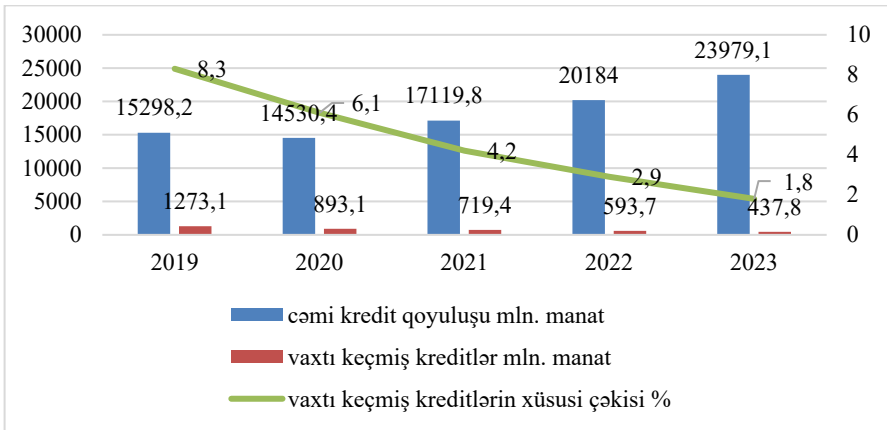
həsr edilir. Bu fəsilə kredit resurslarının cəlbediciliyinin və əlçatanlığının təmin edilməsi istiqamətləri, kredit resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri, banklarda kreditləşmə prosesinin təkmilləşdirilməsi və modernləşdirilməsinin prioritetləri, həmçinin bank sisteminin və proseslərinin tənzimlənməsi məsələləri öz əksini tapır.

Qloballaşma prosesinin beynəlxalq iqtisadiyyata təsirinin güclənməsi, əmtəə bazarlarında qiymətlərin dalğalanması prosesinin davamlılığı şəraitində maliyyə resurslarına tələbatın artması fiskal sağlamlaşdırma sahəsində effektiv siyasətin aparılmasını tələb edir. İnvestisiyaların iqtisadiyyata, o cümlədən onun müxtəlif sahələrinə cəlb edilməsi, xüsusilə qeyri-resurs ixracını həyata keçirən istehsal sektorunda təkrar istehsal prosesinin genişləndirilməsi proqramlarının həyata keçirilməsi baxımından ən zəruri şərtlərdəndir. İlk növbədə istehsalın modernləşdirilməsini nəzərdə tutan investisiyalar məhsuldarlığın yüksəldilməsinə yönəldilməklə nəticə etibarilə iqtisadi artımı təmin edir. Müasir şəraitdə investisiya resurslarından istifadə etməklə innovasiya əsasında texnoloji inkişaf daha da aktuallaşmaqdadır. Bu baxımdan makroiqtisadi səviyyədə investisiya cəlbediciliyini artırmaq üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi, daxili və xarici bazarlarda iqtisadi fəaliyyət sahələrinin rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün yeni resursların cəlb edilməsinin zəruriliyi özünü əhəmiyyətli şəkildə biruzə verir.

Kreditlərin cəlbediciliyinin əsas komponentlərindən biri dövlət-özel tərəfdaşlığını tələb edən infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsidir. Bu mexanizm kreditorlar arasında daha böyük maraq kəsb edir. Ona görə də potensial kredit fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün müəyyən layihələri infrastrukturun inkişafına yönəltmək vacib şərtlərdən biri kimi özünü göstərir. Bank kreditləri dövlət-özel tərəfdaşlığında kommersion kreditləşməsinin ən geniş yayılmış formalarından hesab olunur. Məlumdur ki, kredit əldə etmək üçün layihənin kredit qabiliyyətinə malik olması əsas şərtidir.

Kreditlərin cəlbediciliyinin və əlçatanlığının təmin edilməsi ilə bağlı yaranan problemlər özünü istehlakçıların kreditləri ödəmə qabiliyyətində biruzə verir. Bu baxımdan təhlil göstərir ki, 2019-cu illə müqayisədə 2023-cü ildə ölkə iqtisadiyyatına cəmi kredit

qoyuluşları 56,7 faiz artaraq 23979,1 mln manat təşkil etmişdir. Müqayisə edilən dövrdə vaxtı keçmiş kreditlər isə 65,6 faiz azalaraq 1273,1 mln. manatdan 437,8 mln. manata enmişdir. 2019-cu ildə vaxtı keçmiş kreditlər cəmi kreditlərin strukturunda xüsusi çəkisi 8,3 faiz olduğu halda, 2023-cü ildə 6,5 bənd azalaraq 1,8 faiz təşkil etmişdir (diaqram 2).

Diaqram 2. Vaxtı keçmiş kreditlərin dinamikası

İqtisadi ədəbiyyatda kredit mühiti və cəlbəediciliyi çox vaxt oxşar mənada şərh edilir. Kreditlərin cəlbəediciliyi iki qrup amilin təsiri ilə müəyyən edilir: kredit ehtiyatları və kredit riskləri. Kredit fəaliyyəti bankların bununla bağlı cəlbəediciliyinin mühüm funksiyasıdır.

Nəticə etibarilə kredit cəlbəediciliyi faktorial xarakter daşıyır və kredit fəaliyyəti təbiətə effektivliyi ilə özünü göstərir. Son illərdə bankların kredit fəaliyyətinin intensivləşməsi müşahidə olunmasına baxmayaraq, bu sahədə bir sıra həll olunmamış problemlər hələ də qalmaqdadır: iqtisadi subyektlərin kredit əldə etməsi ilə əlaqədar fəallığı nisbətən aşağıdır, kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində büdcə vəsaitlərinə maraq daha böyükdür, elmi-tədqiqat, təcrübə-konstruktor və texnoloji işlərə çəkilən xərclərin səviyyəsi aşağıdır, bank kapitalı müəyyən hallarda investisiya prosesinə zəif cəlb edilir və s. Qeyd edilənlər kreditləşmə prosesinin sosial-iqtisadi inkişafa təsirinin azalmasına səbəb olur.

Bankların fəaliyyətində kredit resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi iqtisadiyyatın mövcud vəziyyəti, qısa və uzunmüddətli kreditlərə ehtiyacla bağlı iqtisadiyyatın sahələri üzrə qeyri-bərabər bölgüsü problemin əhəmiyyətini daha da artırır. Bank resurslarından istifadənin səmərəliliyinin mikroiqtsadi xarakter daşması, iqtisadi subyektlərin qeyri-müəyyənliyi şəraitində bank sisteminin fəaliyyətinin ən aktual problemlərindən hesab olunur. Bank sistemində kreditin şərtlərinin dəyişdirilməsi, maliyyə resurslarından istifadə baxımından seçilmiş variantdan asılı olmayaraq hər bir bankdan müəyyən alətlərə malik olmasını tələb edir.

İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin kreditləşdirilməsi mexanizmlərinin və vasitələrinin təkmilləşdirilməsi sosial-iqtisadi inkişaf tempinin yüksəldilməsində ən mühüm istiqamətlərdən hesab olunur. İqtisadiyyatın kreditləşdirilməsində əlçatanlığının təmin edilməsinə yönəlmiş kompleks tədbirlər bu istiqamətdə xüsusi əhəmiyyətliyi ilə seçilir. Nəticə etibarilə kreditləşmə meyilləri nəzərə alınmaqla banklar və digər kredit təşkilatlarının dəstəklənməsi vacib məqamlardandır. Məlumdur ki, bank sisteminin əsas cəhəti təsərrüfat subyektlərinin geniş təkrar istehsal üçün sabit maliyyə bazasının yaradılması ilə xarakterizə olunur. Bu baxımdan bank sistemi resurslarının iqtisadi inkişaf tempinin sürətləndirilməsinə töhfəsinin artırılması, o cümlədən banklar üçün əlavə kapitallaşma mexanizminin genişləndirilməsi, kredit təşkilatlarının faiz siyasətinin maliyyələşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin hazırlanması - investisiya layihələri, texniki baxımdan yenidən təchizat, iqtisadiyyatın prioritet sahələrinə güzəştli kreditlərin limitlərinin artırılması, bank xidmətlərinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, borcalanların maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi həyata keçirilməklə kreditləşmə standartlarının yumşaldılması və s. vacib məsələlərdəndir.

NƏTİCƏ

Beləliklə, kredit resurslarının cəlbediciliyinin yaxşılaşdırılması və səmərəliliyinin yüksəldilməsi məsələlərinin tədqiqi və ümumiləşdirilməsi nəticəsində əldə edilmiş elmi yanaşmaları, **nəticələri, irəli sürülmüş təklif və tövsiyələri** aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

1. İqtisadi transformasiya şəraitində kredit mexanizminin formalaşması və inkişafı konsepsiyasının nəzəri müddəalarının və kredit resurslarının səmərəliliyinin metodoloji aspektlərinin öyrənilməsi, iqtisadiyyatın müxtəlif sferalarının kreditləşdirilməsi sisteminin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının vacibliyini təsdiq edir. Bankların mövcud ehtiyatlardan istifadə intensivliyinin təmin edilməsi və kredit təklifinin tələbə uyğun şəkildə optimallaşdırılmasının zəruriliyi kredit cəlbediciliyinin və əlçatanlığının təmin olunması şərtlərinin müəyyən edilməsini önə çəkir. Kredit resurslarının, onun formalaşması mexanizminin və fəaliyyət konsepsiyasının əlaqələndirilməsi aşağıdakı məsələnin diqqətdə saxlanılmasını tələb edir: kredit mexanizminin formalaşmasının əsas qanunauyğunluqların müəyyən edilməsi; kredit mexanizminin funksiyalarının və kreditləşdirmə formalarının təsnifat meyarlarının nəzərə alınması; kredit mexanizminin inkişaf dinamikasının müşahidə edilməsi; kredit resurslarının səmərəliliyi şərtlərinin müəyyən edilməsi.

2. Bank sektorunun iqtisadiyyatın inkişafındakı rolunu müəyyən edən mexanizm və elementlər, iqtisadi artım və kredit resurslarından istifadə səviyyəsi arasındakı əlaqənin önə çəkilməsinin zəruriliyini diktə edir. Kredit mühitinin formalaşması şərtləri və istehlakçıların tələbatı nəzərə alınmaqla kredit resurslarının optimallaşdırılması onun səmərəliliyinin vacib aspektlərindən hesab olunur. Bu baxımdan kreditləşmə mexanizminin effektivliyinin qiymətləndirilməsi meyarları mühüm rol oynayır. Ona görə bankların və iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi iqtisadi artımın sürətləndirilməsinin əsas şərtlərindən birinə çevrilir. Bununla əlaqədar olaraq, banklar tərəfindən kapitalın hərəkəti üçün həyata keçirilən maliyyə vasitəçiliyinin artan rolu, kredit təşkilatları ilə iqtisadi fəaliyyət sahələri və subyektlər arasında əlaqələrin sistemləşdirilməsinin zəruriliyi qənaətinə gəlməyə əsas verir.

3. Bankların və iqtisadi fəaliyyət sahələrinin bir-birinə təsirini müəyyən edən ilkin iqtisadi şərtlər, iki sektorun daha səmərəli qarşılıqlı əlaqələrinin yaradılması üsullarının formalaşdırılmasını tələb edir. Bu vəzifəni həyata keçirmək üçün bank və iqtisadiyyatın sahələrinin müstəqil idarəetmə obyektini kimi qiymətləndirilməsi, mövcud mexanizmlərin xarakterik xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi, bu

sektorlar arasında qarşılıqlı əlaqənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə təsir edən amillərin əsaslandırılması mühüm məsələlərdəndir.

4. İqtisadiyyatın və bank sektorunun inkişaf xüsusiyyətlərinin araşdırılması bu sahələrin qarşılıqlı fəaliyyəti ilə bağlı mövcud proseslərin aktivləşdirilməsinin, işgüzar fəallığın və iqtisadi artımın stimullaşdırılması tədbirlərinin intensivləşdirilməsinin, bank kreditləri və əhalinin vəsaitlərinin iqtisadiyyatın inkişafı üçün tam şəkildə resursa çevrilə bilmə imkanlarından maksimum istifadənin təmin edilməsinin vacibliyini qeyd etməyə əsas verir. Bu, ilk növbədə onunla bağlıdır ki, bank və digər kredit təşkilatlarının resurslarından və xidmətlərindən istifadənin səmərəliliyinin və intensivliyinin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılması göstərilən məsələlərin həlli ilə bağlı effektiv qərarların qəbuluna söykənir.

5. Bank sisteminin inkişaf potensialının tədqiqi bankların kapitalının artırılması imkanları, uzunmüddətli resursların əsas mənbəyi kimi əhalidən vəsaitlərin cəlb edilməsinin və banklar tərəfindən uzunmüddətli kreditlərin verilməsinin vacibliyi və mümkünlüyü barədə nəticələr çıxarmağa imkan verir. Bununla bağlı, nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadi inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsindən biri bank sistemi olmaqla, tədavi sferasında bankların istehsal prosesinə xidmət etməsidir. Bu baxımdan dövlətin iqtisadi siyasətinin səmərəliliyinin artırılması, bu prosesdə bankların fəali iştirakını özündə ehtiva edir.

6. Qloballaşma prosesinin iqtisadiyyata təsirinin güclənməsi şəraitində maliyyə resurslarına tələbatın artması, maliyyə sağlamlaşdırma sahəsində dövlət-özəl tərəfdaşlığı çərçivəsində qarşılıqlı funksiyaların səmərəli şəkildə yerinə yetirilməsi zəruriliyini şərtləndirir. Dövlət-özəl tərəfdaşlığı maliyyə resurslarının, xüsusilə borc kapitalının - kreditlərin daha səmərəli istifadəsinə, mümkün risklərin azaldılmasına və ya aradan qaldırılmasına əsaslanır. Bu istiqamətdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə kreditlərin cəlb edilməsi, kredit resursların əlçatanlığının təmin edilməsi və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması vacibdir.

7. Araşdırmalar göstərir ki, kreditlərin həcmi və istiqamətləri iqtisadi, sosial və ekoloji komponentlərin tarazlığının təmin edilməsini də nəzərdə tutur. Bu çərçivədə tarazlığının təmin edilməsi

kredit münasibətlərinin inkişafına əlverişli mühitin və institusional şəraitin yaradılmasına, rəqabətin güclənməsinə və kreditlərdən səmərəli istifadə yollarının müəyyən olunmasına zəmin yaradır. Bu məsələlər kredit cəlbədiciyi ilə bağlı zəruri şərait yaratmağı nəzərdə tutan normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması, həmçinin müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının geniş istifadəsi ilə bilavasitə bağlıdır. Bankların və digər kredit təşkilatlarının cəlbədici imicinin formalaşdırılmasında müvafiq proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi, kredit cəlbədiciyinin yaxşılaşdırılması sahəsində mümkün disbalansların aradan qaldırılması tədbirləri, kredit təşkilatlarının likvidlik vəziyyətinə nəzarətin təkmilləşdirilməsi qeyd edilən istiqamətlərdə vacib istiqamətlər kimi özünü göstərir.

8. İqtisadiyyatın kreditləşdirilməsi mexanizmlərinin və vasitələrinin təkmilləşdirilməsi kreditləşdirmədə əlçatanlığın təmin edilməsinə yönəlmiş kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Bu baxımdan kreditləşmə meyilləri nəzərə alınmaqla kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin dəstəklənməsi, bank resurslarının iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə təsirinin gücləndirilməsi, banklar üçün əlavə kapitallaşma mexanizminin genişləndirilməsi, kredit təşkilatlarının faiz siyasətinin maliyyələşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin - güzəştli kreditlərin limitlərinin artırılması, bank xidmətlərinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, kreditləşmə standartlarının yumşaldılması və s. hazırlanması vacibdir.

9. Bank məhsulları üçün yenilənmiş xidmət sistemlərinin həyata keçirilməsi bankların əsas məqsədləri sırasındadır. Ona görə banklar öz fəaliyyətlərində müştərilərinin ehtiyaclarına və rəqabət aparan bankların imkanlarına uyğun olaraq, modernləşdirilmiş məhsullar yaratmaqda maraqlıdır. Bank məhsulları arasında kredit məhsullarının üstünlük təşkil etməsi, əsas yeniliklərin bankların kredit fəaliyyətində cəmləşməsini şərtləndirir və bu, kredit məhsullarının modernləşdirilməsini önə çəkir. Eyni zamanda bankların texnoloji inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi, proseslərinin avtomatlaşdırılması səviyyəsinin artırılması, müştəri axınının və müştərilərə göstərilən xidmətlərin səmərəli şəkildə təşkili, kreditləşdirilmənin yeni formalarının təşviqi vacib məqamlardır.

Dissertasiya işinin mövzusu ilə bağlı müəllifin aşağıdakı məqalələri və tezisləri dərc edilmişdir.

1. İdrisli P.H. Kredit resurslarının formalaşması siyasəti və ona təsir edən amillər // – Gəncə: ADAU-nun Elmi Əsərləri, 2020, № 2. – s. 110-113.

2. İdrisli P.H. Kredit resurslarının cəlb ediliyinin təmin olunmasının zəruriliyi // – Gəncə: Azərbaycan Texnologiya Universiteti (UTECA). İnnovasiyalı İqtisadiyyat və Menecment, 2021, № 2/6. – s. 67-72

3. Идрисли П.Х. Критерии оценки эффективности механизма кредитования // – Москва: Экономика и предпринимательство. № 6, 2022. – с. 1250-1253.

4. İdrisli P.H. Kredit resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri // – Mingəçevir: Beynəlxalq elmi konfrans Yeni dövrdə təhsil və elmi fəaliyyət: “Reallıqlar və çətinliklər, Mingəçevir Dövlət Universiteti 16,17 dekabr, 2022. – s. 237-239.

5. İdrisli P.H. Kredit resursları maliyyə təminatının və sabitliyinin əsas vasitələrindən biri kimi // – Bakı: Kooperasiya elmi-praktik jurnal, №3(70) 2023. – s. 68-75.

6. İdrisli P.H. Bank sektorunda rəqabətin kredit münasibətlərinin səmərəliliyinə təsiri // – Gəncə: Azərbaycan Texnologiya Universiteti (UTECA), №3. 2023. – s.106-111.

7. Идрисли П.Х. Перспективы обеспечения доступности кредитных ресурсов // – Berlin: Proceedings of II international scientific and practical conference October 16-18,2023, – p. 350-354.

8. İdrisli P.H. Müasir bank sisteminin inkişaf perspektivləri // – Bakı: Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti. 02.02.2024. №1 (26). – s. 304-308.

9. İdrisli P.H. Kredit resurslarına tələbin formalaşmasını şərtləndirən amillər // – Gəncə: Azərbaycan Texnologiya Universiteti (UTECA). Ümummillî lider Heydər Əliyevin 101 illiyinə həsr olunmuş “Dördüncü sənaye inqilabı dövründə elm və texnologiyaların mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri” Beynəlxalq Elmi-Praktiki Konfransın materialları. 2-ci hissə. 6-7 May. 2024. – s. 307-310.

Dissertasiyanın müdafiəsi 27 fevral 2025-ci il tarixdə saat 16⁰⁰-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Kooperasiya Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.46 Azərbaycan Kooperasiya Universiteti və Bakı Biznes Universitetinin birgə Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1106, Azərbaycan Respublikası, Bakı şəh., Nəcəf Nərimanov küç., 93.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin (www.aku.edu.az) rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 25 yanvar 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 22.01.2025

Kağızın formatı: 60 x 84 1/16

Həcm: 40914 işarə

Tiraj: 100